

MANTIK DİSİPLİNİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER VE ÖNERİLER

Ali ÇETİN*

Öz

Eski bir disiplin olan Mantık, akla dayalı düşünme niteliğinin bir ürünüdür. Sistematik bir yapıya kavuşmadan önce de dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen mantıksal düşünce ve çeşitli rasyonel çıkarım biçimleri insan hayatına ve onun bilimsel nitelikli ürünlerine yön vermiştir. Aristoteles'in elinde yetkin bir şekil verilinceye kadar çeşitli yönlerden ortaya konulan Mantık, yaklaşık iki bin yıldır insan aklının ve ihtiyaçlarının doğrultusunda sürekli bir gelişim ve dönüşüm içerisinde bulunmuştur. Bu çerçevede geleneksel anlamda geçmiş tarihlerden gelen önemi, Mantık disiplinine hak ettiği konumun verilmesini gerektirmektedir. Bunun yanında mantık öğretiminin karşılaştığı sorunları çözmek ve Mantık disiplininin özellikle yükseköğretim düzleminde daha etkin bir şekilde faydalanabilmek için gerekli planlamanın yapılması isabetli olacaktır. Bu makalede kısaca Mantık disiplininin yapısına ve gelenekteki çeşitli yorumlarına değinilecektir. Yine farklı birkaç açıdan bu disiplinin önemine işaret edilerek ilahiyat fakültelerinde bu bağlamda söz konusu olan bazı sorunlara dikkat çekilecektir. Bu çerçevede tartışılmasını istediğimiz birkaç öneri de ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Felsefe, Eleştirel Düşünce, İlahiyat, Mantık Öğretimi, İslami İlimler.

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
alictintr@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8621-7221

Some Evaluation and Suggestions on Logic Discipline

Abstract

Logic, an old discipline with a long history, is a product of the nature of thinking that is based on mental thought, which is distinguished from other creatures by human nature. Logical thought and various forms of rational inference, seen in all the geographical regions of the world before attaining a systematic structure, have directed to human life and its scientific products. A systematic structure is taken back to Parmenides, lived in ancient Greek thought. The logic developed from various directions was given a proper shape by Aristotle nearly two thousand years ago and has been in continuous development and transformation in the direction of human mind and its needs. Today, in addition to Aristotelian logic, which is two most valuable structures, many valued logics have emerged.. Quite different logic conception emerges from classical logic, however, which is considered as a beginning for philosophical thought and is one of the important factors in reaching the goal of the philosophical effort. But the presence of classical logic continues in the areas of religious, classical philosophy and social sciences. In this frame, the value of classical logic from past histories requires the position that it deserves. Especially, in the area of logic as well as the problems faced in logic education, more effective planning is required especially in the higher education level. This article will briefly discuss the structure of logic and its various interpretations. It will also point out the importance of logic and will draw attention to the problems in the Theology Faculties. A few suggestions that we want to discuss in this framework will also be put forward.

Key Words: Logic, Philosophy, Critical Thinking, Theology, Teaching Logic, Islamic Sciences.

Summary

Logic discipline existed in various meanings in various parts of the world before it emerged as discipline. The most important of these regions are India, China and Ancient Egypt. Especially in ancient Egypt, mathematical thought was at an advanced level according to its own time. This is remarkable, but the systematic leveling of Logic discipline has been carried out by Greek thinkers. Parmenides, a student of philosopher Xenophanes, who is the "father" of the school of Elea, is important for logic discipline. Xenon, master of dialectics, who was a student of Parmenides, also followed up his teacher's path. Especially

the paradoxes put forward by representatives of this school give an idea about the level of human thought. But before Aristotle, Plato was the most important thinker for logic. Plato is the father of many important theories and teachings in the history of philosophy and has also created valuable content for Logic. Plato was a great metaphysician from the other side, and he developed a great theory for the understanding of the mystery of being and knowledge. At this point, his method is called dialectic, according to which human logic rises from species to the genus and descends from the genus to the species. Thus human mind is in conceptual creations with this kind of movement. But his student Aristotle, in the sense we know, is the systematizing philosopher of logic thinking. Aristotle's logic, especially his theory of the syllogism, has had unequalled influence on the history of thought. The structure that he created was also the basis of the demonstrative teaching method. This powerful structure has become such a big chain that today it has been changed and recognized as modern logic. Today Frege and Russell are considered to be the great masters of this chain. The old commentators brought together the works of Aristotle under the name of Organon. Organon means instrument, and this instrument has become a structure that allows every thought to be functional. The Organon contains the following six works: Categories, On Interpretation, Prior Analytics, Posterior Analytics, Topics and On Sophistical Refutations. After Aristotle, his followers and great commentators have prepared materials for medieval logic.

In Medieval Latin culture, three logic texts can be mentioned: Porphyry's *Isagoge*, and Aristotle's *Categories* and *On Interpretation*. We know that these works are meticulously translated. In fact, by the eleventh century, the logical syllabus consisted of six works. Except for the three books- the three ancient Greek texts- we mentioned, other three textbooks written by Boethius. Boethius's work focuses on three issues in particular: Categorical syllogisms, hypothetical syllogisms and topical argument. Particularly important texts were based on the work of prominent great commentators. Among them, Themistius, Apuleius and so on are frequently mentioned. It is interesting to note that in this period the logicians used the concept of dialectics, not the name of logic for their work. Again, they were called dialecticians, not logicians. It must be said that two currents came to the forefront in Boethius period. One of these groups focused on Cicero's work, especially *Topics*. The other group, in particular focuses on the work of Apuleius's *Peri Hermeneias*. It is necessary to express that: Basically Boethius as a great commentator, was strictly dependent on the study of Aristotelian logic that had been going

on in the Neoplatonic schools of Athens and Alexandria for two centuries. Of course, Boethius is not just a translator or commentator. His subjective interpretations also manifest themselves in texts.

Logic also has an important place in Islamic culture at the same time. Syriac translators carried ancient Greek logic and philosophy to other cultures. Islamic culture was among them. al-Farabi, Ibn Sina and Ibn Rushd, Ghazali and Fakhraddin Razi played an important role in the acceptance and spread of logic discipline. Logic has spread to almost all areas. In this sense, logic has been effective in the development of Islamic thought, but logic has remained ineffective at various points. The most important reason for this can be explained by the fact that people do not consider logic laws. But the problem is not limited to this. Logic discipline only makes the ideas healthy from the formal point of view. But a mind that disrupts logic rules for bad purposes is the most dangerous entity. For this reason, minds have to be honest and well-intentioned in order for logic discipline to work. In this work we will touch on some points about logic philosophy and we will also emphasize the educational dimension to draw attention to the negative situation. In this work we will touch on some points about logic philosophy and we will also emphasize the educational dimension to draw attention to the negative situation.

"Tahsil-i kemâlât, kem âlât ile olmaz"

Nabi

GİRİŞ

Mantık hakkında çeşitli tanım ve betimlemeler ortaya konulmuştur. Söz gelimi Kant (öl.1804) için Mantık, düşünce bilimidir. Ona göre Mantık, biçim ve içerik bakımından ele alınır. Mantık, yalnızca belirli konularla değil genel konularla da ilgilidir ve yine o, temelde düşüncenin zorunlu yasalarının a priori bir bilimidir. Nihayetinde Mantık, düşünmenin ilkelerini, nasıl düşünüleceğini, doğru düşünmeyi ele alan bir bilim olarak anlaşılmaktadır (Kant 1992: 531). Boole'a (öl. 1864) göre ise mantık sözcüğü, dile getirildiği biçimiyle ilk anlamda düşünce yasalarının bilimi anlamına gelmektedir. Bu çerçevede mantık, matematikçilerin sembolik dilince veya ortak dilin göstergelerince ortaya konulmuş açıklamalar, açıklamayı kabul eden bütün düşünceler hakkında bir bilgi olarak anlaşılabilir (Boole 1952: 212).

Klasik İslam kültüründe seçkin tarihçi ve ansiklopedist İbn Haldun'un (öl. 1406) mantık hakkındaki düşünceleri kendi zamanına kadar ulaşmış birikimin bir özetidir. İbn Haldun'a göre Mantık disiplini, tasdikâtı ortaya koyan kanıtların ve mahiyete ilişkin bilgilerin tanımında doğrunun yanlıştan ayırt edilmesini sağlayan kanunlar bütünüdür. İbn Haldun'a göre idrakte/anlamda temel olan, yalnızca beş duyu organına dayalı bir bilgiyle oluşan duyumlardır. Bütün hayvanlar bu noktada ortaklık sağlar fakat insan, duyumlardan soyutlama yoluyla elde edilen küllileri/tümelleri anlamada diğerlerinden ayırır. Tümeller de üzerlerinde başka bir tümel bulunmayınca kadar yukarı doğru ilerler ve sonuçta en yüksek cins elde edilir. Buna cevher denilir ve artık bunun üzerinde bir soyutlama söz konusu değildir (Bkz. İbn Haldun Trh: 256 vd.) . Bu bağlamda İbn Haldun'a göre ilim tasavvur ve tasdik biçiminde olur. Bu kesim de içerisinde bir hüküm/yargı barındırmayan basit idrak/anlamadır. Tasdik ise bir konunun başka bir konu hakkında sübût bulması/gerçekleşmiş olmasıdır. Tasdikât bağlamında düşünce, amaçların elde edilmesi doğrultusunda eylemde bulunur. Bu çerçevede düşünce, birleştirme bağlamında tekileri ve tikelleri birbirine yönlendirerek tümelleri ortaya koyar. Bunun sonucunda dış dünyada fertlerine/bireylerine uygunluk arz eden tümellerin zihindeki biçimleri ortaya çıkar. Bu zihinsel biçimler/suretler ise söz konusu eşhasın/fertlerin mahiyetlerinin bilinmesini sağlar. Bir başka açıdan düşünce, bir durumun başka bir durumla ilişkili olduğu bir bağlamda yargıda bulunur. Böylece yargıda bulunan konu diğeri için dile getirilen bağlamda gerçekleşmiş olur. Bu durumda söz konusu yapı tasdiği doğurur. Fakat belirtmek gerekir ki İbn Haldun'a göre tasdiğin hakikat noktasındaki amacı yine tasavvura yöneliktir. Nitekim bunun yararı, onun yalnızca hikemî bilgiyi gerektiren eşyanın gerçekliklerinin bilinmesi olduğunda ortaya çıkar. Bu, bazen doğru bazen de yanlış yollarla sürdürülen düşünsel bir çabadır. Bu noktada bilgisel amaçlara ulaşmada doğru yolun yanlış olandan ayrıştırılması gerekir ki bunu da ancak Mantık disiplini gerçekleştirebilir (İbn Haldun Trh: 256–257).

Mantık ve içeriği başlangıçta çeşitli bilginlerce eleştirilmiş (bkz. Harsircı 2016: 307 vd.; Köz 1999) fakat özellikle 12. yüzyıldan itibaren yaygın olarak kabul görmeye başlamıştır. Bu noktadan sonra Mantık, bilimler için bir giriş ve onların ürünlerini doğruluk, tutarlılık ve geçerlilik gibi açılardan denetlemede deyim yerindeyse mi'yar görevini üstlenmiştir. Yüzyıllardır medreselerde (medreseler hakkında bkz. Yazıbaşı 2018: 156–168) okutulan Mantık, Cumhuriyet döneminde de lise ve üniversite programlarında yer almıştır. Bununla birlikte Zihniyet Sorunu başlığı altında kısaca değineceğimiz gibi Mantık disiplininin kabul görmesi ve işlevini yerine getirebilmesi bağlamında

kişisel tutumların önemi büyüktür. Bu anlamda Mantık dolayımında, geçmişte ortaya çıkan çeşitli sorunların bir kısmı günümüzde de söz konusudur.

1. Zihniyet Sorunu

Klasik metinlerde Mantık'ın bir alet olduğu belirtilir. Aleti bir el kullanır ve el de bir aklın komutları çerçevesinde iş görür. Eskilerin deyimiyle kem âlat ile kemâlât olmaz fakat işinde yetkin olmayan kişinin elinde en iyi alet bile hiçbir işe yaramaz. Mantık, insan için bir alet konumundadır. Mantık'ın faydası da ancak onu kullananın yetkinliğiyle doğru orantılıdır. Bu yargılardan hareketle diyebiliriz ki mantıksal yapının doğru kullanımı için hem kullanılacak olan alanla ilgili bilginin hazır olmasının hem de özellikle akıl sahibinin içinde bulunduğu zihniyetin önemi büyüktür. Konu çerçevesinde genel bir ayrıma gidilirse insan aklının iki türlü görünümünden/düşünme biçiminden söz edilebilir. Akılcılık ve lafızcılık olarak kabaca adlandırılacak olan bu iki görünümün bir bütün olarak kavrama, anlama ve yargılama düzleminde doğrudan etkisinin bulunduğu açıktır (Atay 1981: 15 vd.).

Bir rivayete göre Hz. Peygamber, Benî Kurayza üzerine sefere çıkma kararı verdiğiğinde sahabilere hitaben "ikinci namazımı Benî Kurayza'da kılacaksınız" emrini vermiştir (Buharî 1992: 50; konuyla ilgili ayrıca bkz. Yılmaz 2014: 539). Bu emri alan kişilerin bir kısmı, lafzın asıl anlamının olabildiğince hızlı bir şekilde yol almak olduğunu düşünerek söylenen yere vaktinde varamayacaklarını da bildikleri için namazı eda etmişlerdir. Diğer bir grup ise sözün zahirine göre hüküm verip namazı eda etmeden yollarına devam ederek vaktin çıkışına aldırış etmemişlerdir. Kur'an'ın açıkça namaz ibadetini emretmesine ve namazı dinin direği olarak ifade eden Hz. Peygamber'in de her şartta bu ibadeti eda etmesine rağmen söz konusu emrin zahirine uymanın çelişkili bir durumu ortaya çıkaracağı ortadadır. Lafzın delaletinin belirlenmesindeki bu sıkıntı akli yerinde kullanmamanın bir sonucudur. Bu kanımızın yanlışlanmasının tek yolu belki Peygamberin de bir şâri olduğunu kabul etmekten geçmektedir. Nitekim geleneğinizde böyle bir kabul vârid olmuştur (eş-Şafii Trh: 173 vd.) Fakat bu çerçevede iki şârinin aynı konuda ihtilaf etmesi söz konusudur. Bu durumda da şârilerden birinin nesh yetkisini kullandığı iddia edilebilir. Ancak bu yorum nesh mantığına aykırı düşmektedir. Zira emir hem neshe yol açmakta hem de açmamaktadır. Kısacası çelişkiden kurtulmak imkânsızdır.

Necati Öner'e göre zihniyet düşünsel tutumlarımızın nedenidir. Ona göre zihniyet insanın içinde akli ve fiili edimde bulunduğu ortam olarak tanımla-

nabilir. Öner'e göre üç tür zihniyet vardır. Bunlar; büyüsel, olgusal ve eleştirel zihniyetlerdir. Büyüsel zihniyet, varlıklarda içkin olarak bulunan gizli bir gücün her şeye hâkim olduğuna inanır. Bu zihniyete göre her türlü eylem, nedenleri ve kökenleri tam olarak anlaşılamayacak güçlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Öner'e göre bu, ilkel insanların zihniyetidir. Olgusal olan ise pozitif olarak da adlandırılabilir. Buna göre her türlü nesne ya da olay, deney ve gözlem yoluyla açıklanabilir ya da açıklanmalıdır. Açıktır ki bu zihniyet bilimsel düşüncenin bir ürünüdür. Öner'in orijinal bir iddiası olan eleştirel zihniyet ise din ve felsefenin bir ürünüdür. Öner'in bu türlü bir adlandırmada bulunmasının nedeni söz konusu zihniyetin oldukça farklı olması ve diğer iki tutumun ürünlerini eleştiriye tabi tutmasıdır. Bu zihniyetlere örnek olarak ilkinde büyücüler, ikincisine bilim adamları ve üçüncüsüne de peygamberler, veliler veya filozoflar verilebilir (Öner 1995: 27 vd). Öner'in tasnifi oldukça spekülâtif olmakla birlikte akılcılık ve lafızcılığın zihniyetler bağlamında ortaya çıkışının farklı bir anlatımıdır. Genel sözcüklerle betimlersek söz konusu düşünceler rasyonel ya da irrasyonel tutumların birer yansımalarıdır. Tanımı gereği mahiyetinin nâtik olması nedeniyle insanın ortaya koyduğu her türlü düşünsel ürün onun aklının bir edimidir. Burada dikkat çekilen husus aklın eyleminin, tutarlı, geçerli ve süreç ile sonuçların kabule şayan olarak ortak sağduyusal bir akla, mantığa dayanmasıdır (Bkz. Çetin 2011: 73–86)

2. Felsefe, Eleştirel Düşünme, Eğitim ve Mantık İlişkisi

Eleştirel düşünme Antik dönemden günümüze kadar çeşitli biçimlerde anlaşılmış ya da tanımlanmıştır. Fakat insan doğası üzerine incelemelerde bulunan hemen hemen bütün düşünürler genel anlamda eleştirel düşünmenin temelini oluşturan muhakemenin/akıl yürütmenin, mantığı yöneten yasalar çerçevesinde ortaya çıktığını savunmuşlardır. Aristoteles'ten modern dönemlere kadar bu kanı değişmeden devam etmiştir. Söz gelimi Piaget'ye göre insan beyni, fiziksel çevreyle dinamik etkileşim kurarak sayılar, nedensellik, süreklilik gibi bilişsel yapıları inşa etmektedir. Dört aşamalı (duyusal, işlem öncesi, somut işlemler ve soyut işlemler) bir süreç öngören Piaget'ye göre her bir aşama öncesine göre daha karmaşık bir yapıyı içermektedir. Düşüncenin nihai noktada ulaştığı olgunluk düzeyi soyut işlemler aşaması olarak adlandırılır. Soyut işlemler de Piaget tarafından olgun, sistematik ve mantıksal düşünce olarak betimlenen bir yapıdır. Bununla birlikte açıktır ki soyut düşünce bütün bireyler tarafından tam anlamıyla elde edilmez veya en azından aynı düzeyde istenilen biçimde kullanılamaz. Özellikle soyut düşünme düzeyi,

kültürel farklılıklar ya da bir toplumun genel anlamda içinde bulunduğu zihniyet dünyası tarafından geliştirilir veya belirlenir (Bkz. McCarthy 1988: 77-104). Piaget'nin sistemi, bilginin özellikle bilimsel bilginin (Fizik, Matematik, Mantık vb. disiplinler bağlamında) insan zihninde ortaya çıkışının doğasına odaklanmıştır. Diğer bir ifadeyle onun genetik epistemolojisi insanın zihinsel eylemleri olarak bilimi yorumlama sürecidir. Mantıkçıların düşünceleri insan düşüncesinin en karmaşık ve gelişmiş türüdür ve bu yapıya başvurmadan insan bilgisini psikolojik olarak değerlendirmek imkânsızdır. Piaget, Mantık'a özel bir önem vermiştir. O, Mantık ve zekânın Psikoloji ile arasındaki ilişkiyi Fizik ve Matematik arasındaki münasebete benzetmektedir. Bu çerçevede Aristotelesçi Klasik Mantık ve Psikoloji arasında yakın bir ilişkinin bulunduğu iddia edilebilir. Piaget'ye göre a priori bilim olan Mantık ve "deneysel bir bilim" olan Psikoloji karşılıklı olarak otonom bir yapıdadır. Bu anlamda Piaget Mantık disipliniyle ilgilenmez. Diğer taraftan deneysel bir bilim olan Psikoloji söz konusu olduğunda düşüncenin fiilen işleyiş biçimlenmesinin yasaları mantığın/düşüncenin yasalarıyla ilişkilidir (Heinzmann, Trognon ve Tremblay 2014: 46 vd.).

Genel anlamda soyut düşünme veya biçimsel düşünmenin, muhakemeyi bu kavramlar düzeyinde işletmeyle yakından ilgisi vardır. Bu düzlemde hareketle eleştirel düşünme açısından akla yakın olan, ilişkili olunan çevrede soyut ya da biçimsel mantık süreçleri ne kadar çok kullanılırsa/işletilirse bireylerin o derecede kendilerini daha ileri bir seviyeye taşıyabilecekleridir. Buna göre eğitim-öğretim süreçlerinde, söz konusu duruma dikkate alındığında, öncelikle Mantık disiplininin sonra da mantıksal uygulamaların çeşitli alanlarda kullanımının öğretilmesi bir gereklilik olarak önümüzde durmaktadır. Bu gerekliliğin uzun bir tarihsel geçmişi ve temelleri bulunmaktadır. Söz gelimi Antik Yunan geleneği, gerçekliğin doğasını keşfetmenin en iyi yolu olarak özel matematiksel bir yapıdaki tümdengelim biçimini ortaya koymuştur. Bu çerçevede matematik de en saf düşünme biçimi olarak betimlenmiştir. Platon, matematiği bilmenin ve anlamının felsefe yapmanın ön koşulu olarak görmekteyken Aristoteles ise matematiği mükemmel gerçeklikler ve zamansızlıkla ilgili olması nedeniyle tanrısal bir bilim olarak betimlemiştir (Cajori 1894: 10). Bu vurgu o kadar etkilidir ki Bacon ve benzerlerinin çalışmalarıyla deneysel bilim tarzının yükselmeye başladığı zamanlarda bile pek çok filozof için dünyayı tümdengelimsel yöntemle anlama biçimi, geçerliliğini devam ettirmiştir. Bu düzlemde Spinoza on yedinci yüzyılda çalışmalarını Öklidci kanıtlama yöntemiyle geliştirmiştir. Leibniz de bu yapıyla Mantık'ın, hem metafiziksel hem de ahlaki sorunlara en iyi çözümleri getirebileceğine inanmıştır. Bu inan-

cı kendisini daha işlevsel ve evrensel düzeyde geçerli olabilecek yeni tarz bir matematiksel ölçü geliştirmeye götürmüştür. Öyle ki tartışmacılar, aralarında bir anlaşmazlık vuku bulduğunda, bu yeni yapıya dayanarak "haydi ölçelim de kim haklı bulalım" diyeceklerdir (Lenzen 2004: 1 vd.).

Mantık disiplininin yukarıda ele alınan tarihsel seyrine ve etkisine paralel bir biçimde söz konusu alanın eğitimsel boyutu ve bu noktada da insan zihninin eleştiriler yeteneklerini geliştirmesinin düşünsel edimlerdeki önemi tartışılmaz önemi haiz bir olgudur. Örneğin yine Eski Yunan'da kabul gören eğitim tarzı, öğretmen-filozof kimliğine sahip kişilerle onların öğrencileri arasındaki usta-çırak ilişkisine dayanmaktaydı. Söz gelimi Sokrates'in öğrencileri belirli bir soruna çözüm önerisi getirmek veya ahlaki bir ikilemi bertaraf etmek için mevcut bilgilerini uygulayabilecekleri bir diyaloga girmektedirler. Bu süreç, eleştirel düşünmenin hem yönergelerini hem de uygulamasını içermektedir. Platon da özellikle matematik öğretiminin soyut çıkarımlar için gençlerin zihinlerini hazırladığını savunmuştur. Aristoteles de matematiğe değer vermekle birlikte o, eleştirel düşünmeyi kolaylaştırmak için gençlerin daha çok okumalarını yazıp çizmelerini öğütlemiştir. Aynı yaklaşım Rönesans'a kadar hem Roma hem de Patristik ve Skolâstik dönem boyunca devam etmiştir (Bkz. McCarthy 1988: 77 vd.). Rönesans ise Batı'yı özellikle entelektüel hareketler düzleminde etkisi altına almıştır. Örneğin Rönesans, İngiltere'de eğitimin insancıl yaklaşımını doğurmuştur. Bu ülke ve onun egemenliğindeki topraklarda eğitilmiş tabakanın Latince bilmesi, Terrence, Virgil, Horace ve Cicero gibi kişileri okuması hakkında bir baskı bile oluşmuştur. Bu çerçevede ahlak, felsefe ve politik içerikleri çalışmak eleştirel düşünme için bir zorunluluk olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde genel anlamda eğitim dörtlü (Aritmetik, Geometri, Astronomi, Müzik) ve üçlü (Gramer, Mantık ve Retorik) denilen yedi alanda verilmekteydi. Bu süreçte eleştirel düşünme yeteneği de söz konusu klasik dönemden beri içerikte bulunmaktaydı. Daha sonra ise Fen-Edebiyat adları altında kurulan modern okullarda bu yetenek gençlere verilmeye devam etmiştir (Bkz. McCarthy 1988: 77 vd.).

20. Yüzyılın ilk yıllarından beri A. N. Whitehead, Russell vb. mantıkçılar mantıksal yasaları, ifadeler arasındaki ilişkileri ele alan bir yapı olarak görmüşlerdir. Bu yasalar bilgiyi değerlendirmenin/çözümlemenin en önemli yoludur ancak adı geçen düşünürlere göre bunlar yeni bilgi üretmez ve hatalardan korunmayı da bütünüyle sağlamaz. Söz konusu düşünürler ve benzerlerinin dayandığı temel, bir bakıma Kant'ın çelişik sonuçları gözler önüne seren "saf akıl" yaklaşımını hatırlatmaktadır. Bununla birlikte söz konusu düşünür-

lerin, mantıksal çıkarımlara özellikle tümdengelimle yönelik geçerlilik bağlamındaki sorunları dillendirmeleri, bu yapının insan için düşünme yeteneğinin elindeki önemli bir araç oluşunu değiştirmemiştir. Örneğin yeni bir biçim olan varsayımsal-tümdengelimli akıl yürütme yeteneği ve rasyonel soruşturma birlikte eğitimciler için en önemli araçlar olarak kabul edilmektedir. Bütün bunlar eleştirel düşünmenin de vazgeçilmez bileşenleridir (Bkz. McCarthy 1988: 77 vd.). Bu noktada genel geçer bir kanı olarak dile getirebiliriz ki dünün eğitimi yarının dünyasının ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktır. Özellikle günümüzün bilgisel alanlardaki devrimlerle gelişen teknik düzeyi, akli çıkarımların temel mantıksal ilkelerini anlamayı daha da önemli hale getirmiştir. Bu durumu fark eden ve dünya çapında faaliyet gösteren Sembolik Mantık Derneği, 1936 yılından beri mantık öğretimine deyim yerindeyse kendini adanmıştır. Bu dernek Mantık disiplininin etkin bir şekilde öğretilmesi ve kullanılması için çeşitli öneriler sunmaktadır. Bu öneriler eğitim sistemi dâhilinde seviyelerine göre öğrenciler için tedricen uygulanabilecek içeriktedir. Son tahlilde Matematik, Semantik, Bilgisayar Bilimi, Set Kuramı vb. alanlarla ilgili olan önerilerin nihai amacı gelinen noktada sürdürülebilir seviyeyi ve rekabeti devam ettirmeyi mantık yoluyla gerçekleştirmektir. Mantık disiplininin bu yeni görünümünün temelinde ise Klasik Mantık yatmaktadır ve bu nedenle onun öğretimi diğerlerine göre öncelenmek durumundadır (ASL Commitee on Logic and Education 1995: 4 vd.)

Mantık disiplininin, içerikleriyle diğer felsefe konularını etkilemiş olduğu tartışma götürmez bir gerçekliktir. Yukarıda ortaya koyduğumuz perspektife uygun fakat bir başka noktadan erken dönemlerden itibaren konuyu detaylandırmak mümkündür. Söz gelimi Stoa filozoflarına göre felsefe yaşayan bir varlığa benzer. Mantık onun kemik ve sinirlerine, etik etli kısımlarına, fizik ise ruhuna benzemektedir. Yine onlara göre (örneğin Chrsippus) felsefe bir yumurta olsaydı, mantık onun kabuğunu, etik beyaz kısmını ve fizik de sarı tarafı yani özünü oluştururdu. Onlara göre felsefe ifade edildiği gibi mantık, fizik ve etik'ten oluşmuş yekpare bir bütündür. Bu bölümlerin ya da disiplinlerin ayrı kullanımı ise sadece söylemde kalmaktadır. Felsefenin de asıl işlevi bu üç bileşeni içeren hikmeti elde etmeye yönelik eylemi ortaya koymaktır. Teorik ve pratik bakımdan bu üç bileşen, kendi içinde birbirine bağlıdır (Sellars 2009: 79 vd.). Düşün tarihi boyunca benzeri yaklaşımlar söz konusu olmuştur. Örneğin Mantık disiplinine önemli bir konum veren Orta Çağ filozofları mantık kavramının iki uygulaması arasında önemli bir ayrıma gitmişlerdir. Onlar bir konu hakkında mantıksal düşünme pratiklerini ifade etmek için logica utens ve mantıksal teorinin kurgulanması için ise logica do-

cens terimlerini kullanmışlardır. Bu çerçevede mantık ve mantıksal kullanımı arasında farklar bulunur. Bu düzlemde iki kullanımın karıştırılma riski her zaman vardır. Mantıksal düşünme, konu her ne olursa olsun tutarlı, sistemli ve sonuç odaklı düşünüş veya mantıkçıların Mantık disiplini çerçevesinde ortaya koydukları ürünler anlamına gelir. Zihniyet sorunlarına değindiğimiz başlık altında ifade ettiğimiz gibi elbette Mantık'tan hareket edenlerin düşünme sürecinde ve sonucunda söz konusu nitelikleri haiz olup olmadıkları konusunda her zaman olumlu ifadeler kullanılamaz. Aynı şekilde Mantık öğretimi söz konusu olduğunda öğrencilere kural ve örneklerle sistematik ve tutarlı düşünmeyi öğretme hedeflenir. Saygın bir felsefe bölümü ilk anlamda Mantık öğretimini amaç edinmektedir. Bu düzlemde logica utens çerçevesinde olumlu sonuçlara ulaşmak isteyen bir öğretmenin de logica docens konusunda mahir olması gerekmektedir (Geach 1979: 5 vd.).

3. İslam Kültüründe Mantık

İbn Sina el-Medhal'de insan zihninin işleyişi, onun bilgi aktarı ve bilgiyi elde edişi hakkında değerlendirmelerde bulunduktan sonra Mantık disiplininin bu sürecin ana unsuru olduğunu belirtir. Yine o, süreçteki hataların yalnızca Mantık disiplini yoluyla önüne geçilebileceğini savunur (İbn Sina 1952: 16 vd.). Sonraki dönem mantıkçıları için şeyhu'l-ekber konumunda bulunan İbn Sina'ya göre Mantık, bilimsel çıkarımdaki kesinliği ya da doğruluğu garanti altına alan, biçimsel yanlışların ve gizli varsayımların süreçte bilime dâhil olmasını da engelleyen bir araç/alet konumundadır. Bu nedenle İbn Sina, Alexander'dan gelen bir anlayışla Mantık'ı aletsel bilimlerin tasnifinin altına dâhil etmiştir. O, Mantık'ın bir sanat olduğunu da ifade etmiştir (McGinnis 2007: 165 vd.). Bu noktada İbn Sina'nın yaklaşımı bağlamında sorulabilecek temel soru; salt zihinsel nesnelere olarak tümel yargılar olan mantığın nesnelere ile dünyadaki şeylerde ve onların salt zihin dışı içerikler anlamında, nedensel ilişkileri çerçevesinde, bilimin nesnelere arasında nasıl bir ilişki vardır? Bir başka anlatımla yalnızca zihinde bulunan nesnelere, yalnızca zihin dışında bulunan nesnelere çakışmasını sağlayacak olan şey nedir? İki dünyanın arasındaki köprü nedir? İbn Sina bilimsel realisttir ve bu nedenle onun için bilimin amacı, dünyanın her ne ise olduğu şey hakkında nihai kesin bir açıklama sunmaktır. Mantık, İbn Sina'ya göre söz konusu iki şey arasında köprü görevini üstlenmektedir (McGinnis 2007: 165 vd.). İbn Sina'ya göre yine Mantık bilimsel keşifler için temel bir araçtır. Özellikle mantıksal çıkarımlar bilimsel anlayış coğrafyasının yetkin bir haritasıdır. Hatta bu harita algı ötesi dünyayı

da kapsamaktadır (McGinnis 2010: 34 vd.). Bu tür yaklaşımlar yalnızca felsefeci ya da mantıkçı yönüyle öne çıkmış bilginler arasında değil çeşitli alanlarda söz sahibi olanlar arasında da ortaya çıkmıştır. Örneğin bunlar arasında en dikkat çeken isimlerden biri İbn Hazm'dır. O, hem dini hem de pozitif alanlarda ileri bir seviyeye ulaşmış Endülüslü bilginler arasında önemli bir konuma yükselmiş düşünürdür. İbn Hazm Tıp, Astronomi, Matematik, Mantık ve diğer disiplinleri de içine alan ve ulum-u evail de denilen Antik hikmetin ürünleri olan bilimleri savunmuştur. İbn Hazm, söz konusu bilimleri savunduğu gibi kendisine miras olarak gelen dini ve diğer bilimlerin de uzlaştırılması düşüncesinin uygulayıcısıdır. Bütün enerjisini dini bilimlerin anlaşılmasına harcarsa da İbn Hazm özellikle Mantık'ın dini ve diğer bilimler için söz konusu olan önemini bütün yönleriyle ortaya koymuştur. İbn Hazm'ın önemli eseri Takrib yalnızca Mantık savunusu içermez. Söz konusu eserde İbn Hazm, apolojinin ötesinde gündelik deneyimi, dinsel hukuktan alınmış örnekleri ve yeni sözcükleri kullanarak Mantık'ı yeni bir düzlemde ortaya koymuş, onu zamanı için kolay ve anlaşılır yapıya kavuşturmaya gayret etmiştir. Yeni denemelerinden verilebilecek birkaç örneğe göre İbn Hazm, karşıt/zıt ve çelişik/nakiz konusunda ortaya çıkabilecek bir belirsizliği engelleme amacıyla tümel olumsuzlama için nef-i âm veya nakiz-i âm ve tikel olumsuzlama için nef-i hâs veya nakiz-i hâs, küll/tümel lafzı yerine âm ve cüz/tikel yerine de hâs kavramlarını kullanmıştır (Bkz. İbn Hazm Trh.). Mantık disiplininin farklı alanlarda seçkin bilginleri etkilemesinin yukarıda sayılan çeşitli nedenleri, özellikle söz konusu disiplinin çok yönlü etkisine ve uzun tarihsel geçmişine dayanır. Başlangıçtan beri Müslüman filozoflar mantık konusunda Aristoteles'in Organon ve Porphyry'nin İsağoci adlı eserlerine başvurmuşlardır. Yine Aristoteles sonrası yorumcular Stoacı anlayış ve Neo-Platonik öğelerle Mantık disiplinini genişletmişlerdir. Müslüman filozoflar Mantık hakkında hem orijinal hem de yoruma dayalı eserlere hâkim oldukları gibi içerik ve biçimsel anlamda büyük bir uzlaşım ve mevcut kültüre uygulama denemesini de ortaya koymuşlardır. Bunun sonucunda mantık ve içerikleri, başta felsefe, dil, hukuk, retorik ve diyalektik olmak üzere bir bütün olarak ilahiyata sirayet etmiştir. Söz gelimi Endülüs'te fizikçi, matematikçi astronom ve filozof pek çok âlim mantıkla uğraşmışlardır. Örneğin İbn Abdun, İsmail b. Zeyd, Muhammed b. İsmail, Hasan b. Abdurrahman, Halid el-Kinânî dini olmayan ilimlerde ve mantık hakkında yazılar kaleme alan çok sayıda bilginlerden bir kaçıdır. İbn Hazm için de önemli yazarlardan biri olan İbn Fethun (öl. 1125) Mantık disiplinini eleştirilenler hakkında; "Bunlar, Mantık'ta bulunmayan şeylerle onu itham ediyorlar. Eğer onlar Mantık'ı doğru dürüst bilselerdi mutlaka severlerdi. Allah'ım!

Belki de onlar bu disiplini bilselerdi de yalan söyleyeceklerdi ağızlarında sürekli geveledikleri şeyleri söylemeye devam edeceklerdi." biçiminde değerlendirmelerde bulunmuştur (Chejne 1984: 52–72).

Yukarıda dile getirilen önemine rağmen Mantık disiplini ve içeriği ile ilgili tartışmalar düşün tarihimizin en önemli araştırma alanlarından. Kültürümüzde bilim adamı ve filozof karakterindeki bilginler Mantık disiplini desteklerken Hukukçu-Teolog/Kelamcı tipi bilginler ise özellikle başlangıçta Mantık disiplinine uzak durmuşlardır. Bu iki konum büyük bir tartışmanın alevlendiği çatışma yeridir. Teologlar ya da Kelamcılar kanıt, karşı kanıt ve sonuç biçiminde bir süreci içeren kelami diyalektik yöntemi izlemişlerdir. Bunların da yöntemi temelde, her türlü yolu kullanarak rakibi çürütme ve yenme olarak beliren ve aslında ad hominem denilebilecek bir yapıdır. Bunun öncülerinden biri de Eş'ari itikadi mezhebinin kurucusu Ebu'l- Hasan el-Eş'ari'dir. Açıktır ki Aristotelesçi yöntemle göre incelik ve derinlikten yoksun olan bu yapı yukarıda da ifade edildiği gibi İbn Hazm tarafından benimsenmemiştir. Aristoteles her ne kadar ilk ilkelere giden yolda önemli bir görev verse de eksikliklerinden dolayı son kertede diyalektiği hocasının aksine ikincil bir konuma indirmiştir. Bu yaklaşımlar belki de apolojilerinde Gazali ve İbn Rüşd'ün kelamcı diyalektikçilere değil de İbn Hazm çizgisine daha yakın durmalarının nedenidir. Nitekim kesin kanıt/burhan ve yakinî bilgi bağlamında muğlâklık taşıyan diyalektik yöntem tercih edilmemiştir. Diyalektik yöntemin bu ve benzeri eksikliklerini fark eden İbn Hazm, Mantık'ın Fıkıh başta olmak üzere çeşitli konular bağlamında İslam düşüncesine hizmet edebileceğine inanmıştır. Bu yaklaşımın kökenleri yukarıda ifade edildiği daha önceki dönemlere dayanır. Öyle ki bu tavır daha önce de güçlü biçimde İslam kültüründe savunulmuştur. Söz gelimi Kindî (öl. 873), diğer bilimlerin arasında Mantık'ın önemli bir konumu hak ettiğini düşünmekteydi. Yukarıda adını zikrettiğimiz İbn Sina'nın çeşitli konularda olduğu gibi Mantık bakımından da belli derecede hocası konumunda olan Farabi (öl. 950), özellikle Mantık üzerinde yoğunlaşmış, bilimlerin beşli tasnifinde ona da yer ayırmıştır (Farabi 1996: 27). Öne çıkan bir başka bilgin Harezmi (öl. 997) ise içlerinde Mantık'ın da bulunduğu çeşitli bilimleri teknik düzeyde terminolojik bir açıklama girişiminde bulunmuştur. O, Mefatih adlı eserinde Mantık'ı dokuz bölümde incelemiştir. Bunlardan sekizi Organon biri de İsağoci değerlendirmesi olarak yazılmıştır (Harezmi 1989: 165).

İslam düşün tarihinde söz konusu gelişmelerin ortaya çıktığı süreçte Mantık'ın değeri, onun konumunun çeşitli açılardan belirlenmesi hakkında bir

dizi tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Söz gelimi uzun geçmişi olan bir tartışmaya göre özellikle Mantık'ın bir bilim ya da sanat olması konusu irde- lenmiştir. Bu tartışma bile bize göre özellikle Mantık'ın hem bir alet/sanat hem de başlı başına bir bilim olduğunun göstergesidir. Harezmi'ye göre Mantık çeşitli gruplarca felsefenin üç parçasından biri, teorik felsefenin parçası, fel- sefenin bir aracı ya da aleti ve son olarak felsefenin hem parçası hem de aracı olarak anlaşılmıştır (Harezmi 1989: 152). Farabi ise Mantık'ı, gerçekliği elde etme ve doğru düşünme sürecinin kurallarını ortaya koyduğunu ifade ederek, onu bir sanat olarak adlandırmıştır. Bu nedenlerle ona göre Mantık titizlikle öğrenilmeli, öğretilmeli ve uygulanmalıdır (Farabi 1996: 27 vd.). Farabi'nin çağdaşı Amiri ise Mantık'ın, pratik sahadaki sorunlarda iyi ve kötünün, tartış- malı konularda hakikat ve hilaf-ı hakikatin ayrıt edilmesinde aklın en büyük destekçisi olması nedeniyle felsefenin paha biçilmez bir aracı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Mantık, araştırma ve soruşturma sürecinde soru ve yanıt- ları, çelişkiyi, zıtlıkları, yanlışları gözler önüne serer, hatalı ifadeleri ortaya çıkarır, düşünceleri destekler (Âmiri 1988: 83 vd. Ayrıca bkz. Pehlivan 2016: 262–3003.) Yine Yahya b. Adi'nin önde gelen öğrencilerinden İsa b. İshak b. Zur'a (öl. 1008) mantığın savunusuna mesai harcayanlardandır. Ona göre sadece Mantık disiplini yoluyla, şeylerin gerçek doğası söz konusu olduğunda mümkün ya da imkânsız olanı öğrenip buna göre felsefi olarak akıl yürütürüz (Rescher 1968: 70). Bu listenin bir sonu yoktur. İbn Hazm, daha önce belirt- tiğimiz gibi Takrib'inde bu düşünceleri derli toplu ifade etmiş ve Mantık'ın diğer bilimlerin arasındaki önemini mahirane bir şekilde ortaya koymuştur. İbn Hazm'a göre Mantık, önemine rağmen dört gruba ayırabileceğimiz in- sanlar arasında bunlardan biri dışında gerçekleşen yanlış anlamalar nedeni- le arka planda kalmıştır. Bu guruplardan ilki, eğitimsiz olmaları nedeniyle, Mantık disipliniyle ilgili yazılmış kitapların yanlış inançlara vesile olduğunu sananlardan oluşmuştur. Bu gruptakiler, bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olan, kanıtsız bir şekilde hevâlarına göre yargıda bulunan insanlardır. İkinci grup, Mantık'ı boş ve anlamsız bir uğraş olarak görenlerden oluşur. Bu gruptaki insanlar, habersiz ve bilgisiz oldukları şeylere karşı ön yargılıdırlar ve onları da hemen kötülerler. Bu grup, insanların çoğunluğunu temsil eder. Üçüncü grupta bulunanlar, Mantık kitaplarını olumsuz önyargıları uyarınca okurlar ve bunlar, belli çıkarları nedeniyle de neredeyse bütünüyle Mantık disiplininin hakikatini kavramamış oldukları halde onu biliyormuş gibi davrananlardır. Dördüncü grup ise Mantık disiplini bütünüyle anlamış, onun Allah'ın ya- rattığı şeyleri ve bunlardaki etkisini, birliğini ve çeşitli niteliklerini bilmedeki önemini kavramış, algıları açık ve entelektüel bireylerden oluşur. İbn Hazm

Mantık'ı çok etkili bir ilaca benzetir. Bünyesi güçlü kişilerce alındığında fayda verecek olan bu ilaç, zayıf bünyelilerce alındığında hastalıkları arttıracak hatta onları öldürecektir. Bu nedenle Mantık disiplini, kimi insanlara, yeteksizlikleri ya da zihinsel kapasitelerinin bulunmayışı nedeniyle kapalı bir alan olarak kalacaktır (İbn Hazm Trh: 12 vd.).

İslam kültüründe bütün medeniyetlerde olduğu gibi akli çıkarımlar başlangıçtan bu yana bulunmaktaydı. Bu yöntemlerin de büyük çoğunluğu başlangıçta teknik düzeye çıkmamış fakat insan aklının, doğal tecrübeleri kullanılarak kendiliğinden ortaya koyduğu çıkarımlar, çeşitli analiz ve tahlile dayalı sonuçlardır. İlerleyen süreçte İstintaci bir yöntem olarak onlar, kendilerine has iki şey arasındaki bazı unsurlardan hareketle birleştirme ve ayırt etme eyleminde bulunmuşlardır. Bilginler, İstikrai yol ile de benzerliklerden hareketle illiyet unsurunu dikkate alarak bir sonuca ulaşılmışlardır. Bir diğer yol ise istirdadi usuldür ve bu yolla rivayetler hakkında bir değerlendirme biçimi geliştirilmiştir. Bu ve benzeri akli çıkarım yöntemleri genel olarak içtihadu'r-re'y olarak bilinmektedir. Kalam ilminde ise kıyasu'l-gaib ale's-şahid yöntemi öne çıkmıştır. Burada kullanılan gaib ve şahid gibi kavramlar Mantık disiplinindeki karşılıklarına yakın anlamlarda kullanılmıştır. Fıkıh gibi bir alan söz konusu olduğunda ise fer', asla arz edilmekteydi (Neşşar 1984: 111 vd.). Daha sonra bu yaklaşımlar Mantık'ın etkisiyle yepyeni bir yapıya ve literatüre kavuşacaktır. Bu süreçte in'ikas-ı edille olarak adlandırılan bir kabul, giderilmesi uzun süre alacak bir sorunun fitilini ateşlemiştir. İbn Haldun Mukaddime'sinde bu durumu Kadı Ebu Bekir el-Bakıllani (öl. 1013) üzerinden şu ifadelerle özetlemiştir: أن بطلان الدليل يؤذن ببطلان المدلول (delilin butlanı/yanlışlanması, medlülün/kanıtlananın da butlanını gerektirir.) (İbn Haldun Trh: 236). İbn Haldun'un alıntılanan pasajın devamında belirttiğine göre Eş'ari'nin takipçilerinden el-Bakıllani, kelami eserlerinde felsefi dili ve kavramları da kullanmıştır ve ona göre bütün olarak akidevi/imani konular söz konusu olduğunda itikadın geçerliliği, kullanılan delillerin geçerliliğine bağlıdır. Metinde bildirildiği gibi eğer delilin butlanı söz konusu olursa medlül de batıl olur. Bu durum onlara göre kelami apolojideki bütün tezlerinin çöküşü anlamına gelmektedir. Bu konu oldukça uzun bir tartışmayı hak etmektedir. Bununla birlikte ifade etmek gerekir ki delilin/kanıtın çürütülmesi medlülü/kanıtlananı bütünüyle yanlışlamasa da ona yönelik inancı zayıflatması beklenilmeyecek bir şey de değildir. Bu ve benzeri çekinceler olsa da ilk dönemlerden itibaren Mantık'tan daha etkin bir şekilde yararlanılabildi fakat onun felsefeyle karışmış olması o gün için klasik çevreler nazarında dini akide için göze alınması pek de mümkün olmayan bir tehdittir.

İbn Haldun, Bakıllani'den sonra yaşayan ve Eş'ari imamlarının önde gelenlerinden biri olarak nitelendirdiği İmamı'l-Harameyn Ebu'l-Meali'nin (öl. 1085), Mantık disiplininin ve felsefenin farklı olduğu gerekçesiyle ikisini birbirinden ayırdığını ifade etmiştir. İmam'a göre Mantık tam anlamıyla mi'yarı'l-edilledir. Bakıllani'nin aksine sonraki süreçte kanıtın yanlışlanması kanıtlananın da yanlışlanmasını doğurmayacağı anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Bunun ileri aşaması Mantık'ın felsefecilere karşı kullanılan bir araç haline getirilişidir. Bu anlamda kelami eserleri en etkili biçimde ilk kez ortaya koyan da Hüccetü'l-İslam lakabıyla anılan Gazali'dir (Bkz. Çetin 2011: 254 vd.). Gazali genel olarak mantıkla ilgili orijinal denilebilecek bir katkı sunmamıştır. Fakat onun çeşitli alanlarda Mantık'ı aktif şekilde kullanması bunun ötesinde onun hüsn-ü kabul görmesi için sağlam bir zemin hazırlaması oldukça önemlidir (Bkz. İbn Haldun Trh: 236 vd.). Özel anlamda Gazali, fikhî kıyasları mantıki kıyaslara çevirmeye çalışırken (Bkz. Gazali Trh: 221 vd.), Kur'an'daki benzetim içerikli ayetlerin analogik akıl yürütmeler çerçevesinde değerlendirilebileceğini düşünmektedir. Gazali, belirttiğimiz gibi, Mustasfa'da Mantık bilimini iyi bir şekilde öğrenmeyen ilmine güvenilemeyeceğini belirtmiş, çalışmalarında Mantık disiplinini Usul-u Fıkh'a ve Kelam'a da dâhil etmiştir. Gazali, İbn Hazm'ın yolundan giderek mizan-ı telazüm gibi çeşitli özgün kavramlar da üretmiştir (Bkz. Gazali 1993).

İlmî gelenekte interdisipliner çalışan entelektüeller olarak nitelendirebileceğimiz çok yönlü bilginler Mantık disiplini ile ilgilenmişler ve son dönemlere kadar söz konusu disiplinle ilgili telif, şerh ve haşiye vb. türden eserler yazmışlardır. Bu eserlerde Mantık'ın bütün incelikleri işlendiği gibi mantık kavramları ontolojik ve epistemolojik açıdan pek çok alanda mantıkla ilişkili olarak kullanılmış, klasik yorumlar ve yeni yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Mantık eserlerinde hiç umulmadık yerlerde Kelam başta olmak üzere Ulum-u İslamiyye'nin önemli konularına değinildiği görülür. Bu nedenle Mantık ve onun etkisinin tam olarak anlaşılması daha geniş bir araştırmayı gerektirmektedir.

SONUÇ

Buraya kadar anlatmaya çalıştığımız husus, Mantık disiplininin insanların ortaya koydukları rasyonel olarak nitelenebilecek her türlü edime kaynaklık teşkil etmesi nedeniyle oldukça önemli bir konuma sahip olduğudur. Bununla birlikte üniversitelerimizde Mantık disipliniyle ilgili çeşitli sıkıntılar bulunmaktadır. Özellikle Mantık disiplininin söz gelimi ilahiyat fakültelerinde

arka planda kalmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden birini zihniyet konusuna dikkat çektiğimiz bölümde dile getirmiştik. Bu ve benzeri hususlar ayrıca tartışılması gereken konular olmakla birlikte belki de atılacak ilk adım ilahiyat fakültelerinin yapı ve müfredat olarak değiştirilmesi/geliştirilmesidir. Bize göre ilahiyat fakülteleri ihtisaslaşmaya olanak sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Genellikle dile getireceğimiz biçimde bir yapılanma olsa da söz konusu fakültelerde ayırımın daha vurgulu bir şekilde ortaya konularak Kelam disiplini ağırlıklı olmak üzere Temel İslam Bilimleri ve Felsefe-Mantık disiplinleri baskın olmak üzere Felsefe ve Din Bilimleri bölümleri kurulmalıdır. Lisans döneminde üçüncü sınıftan itibaren uygulanacak olan bu sistemde Temel İslam Bilimleri Bölümü, geleneği derinlemesine çözümleyecek, çağdaş düşünceleri eleştirel bir süzgeçten geçirerek, bunların her ikisini de yeniden biçimlendirecek ve İslam öğretisinin sağlıklı bir yapıya kavuşmasına özgün katkı sağlayacak yetkinlikte olmalıdır. Felsefe bölümü ise, dogmatik düşünceden uzak, her türlü düşünceye açık, eleştirel ve yaratıcı yapısıyla kültür ve düşünce hayatına katkı sağlayacaktır. Her iki bölüm yalnızca ortak konular bağlamında temas ve etkileşim halinde olmalıdır. Böylece mevcut durumda sıklıkla görüldüğü gibi bölümler arası alan karmaşası olmayacak ve her bölüm kendi alanında tutarlı çalışmalara imza atacaktır. Bu önerilerin amacı dile getirdiğimiz zihniyet sorununun aşılmasına yöneliktir.

İlahiyat fakültelerinde Mantık disiplini söz konusu olduğunda aşağıda ortaya koyacağımız hususların bazıları her ne kadar uygulanıyor olsa da detaylarda eksikliklerin giderilmesi durumunda bunların daha verimli olması beklenebilir. Bize göre Mantık disiplininin geleceği bağlamında kısa ve uzun vadeli hedefler üretilmelidir. Birkaç önerimiz şöyledir:

1. Öncelikle klasik esere aşına öğretim üyelerinden müteşekkil bir kurul oluşturulmalıdır. Maddi ve manevi olarak desteklenecek bu kurul, önümüzdeki 20 yıl boyunca alanda ortaya konulacak çalışmalar için bir planlama yapmalıdır. Yapılacak bütün çalışmalar belirlenen hedefler doğrultusunda bu kurulun gözetim ve denetiminde gerçekleştirilmelidir.

2. Bu kurul, geleneğimizde ortaya konulan Mantık disipliniyle ilgili bütün yazma eserleri tespit etmelidir. Tespit edilen eserler önem sırasına göre dizilmeli akademik çalışmalarda tahkik, çeviri veya değerlendirme tarzında ele alınmak üzere akademisyenlere önerilmelidir.

3. Bu eserler dışında matbu olarak bulunan diğer çalışmalar da çeviri ve değerlendirme olmak üzere akademik çalışmalara konu edilmelidir. Süreçte sadece geleneğimizin değil Batı Mantık geleneğinin de dikkate alınması ge-

rekmetedir.

4. Mantık kitaplarında yer alan farklı hususlar ve diğer bilimlerle ilgili değerlendirmeler tespit edilmeli ilgili bilim insanlarının dikkatlerine akademik çalışma çerçevesinde sunulmalıdır.

5. Klasik Mantık çalışmalarının daha hızlı ve etkili olarak akademik ortama sunulması için bir web sitesi açılmalıdır. Bunun dışında elektronik ve fiziksel ortamda faaliyet gösterecek bir dergi kurulmalıdır. Bu dergi öncelikle ulusal sonra uluslararası indekslerde taranacak düzeyde yayın yapılmalıdır.

6. Her sene mutlaka tematik bir çalıştay düzenlenmelidir. Düzenlenecek çalıştayların konuları bir öncekinde belirlenmeli, buradan çıkan sonuçlar doğrultusunda belirli aralıklarla uluslararası bir sempozyum düzenlenmelidir.

7. Yukarıda andığımız kurul, her yıl yapılan çalışmalarını gözden geçirmeli, yaşanan sorunların giderilmesi için önlem almalıdır.

9. İlahiyat fakültelerinde okutulacak mantık dersi için Türkçe ve Arapça içerikli, mümkün olduğunca öğrencinin dikkatini çekecek, gündelik hayatla irtibatlı, diğer bilimlere de referansta bulunan alternatif ders kitapları yazılmalıdır.

10. Mantık disiplininde yüksek lisans ve doktora seviyesinde yazdıkları tezleri başarılı bulunan genç akademisyenlere ödül verilmelidir.

11. Yalnızca lisans öğrencilerinin tebliğci olarak katılacakları Mantık disiplini içerikli sempozyumlar düzenlenmelidir.

12. Öğretim üyeleri farklı üniversitelerde belli aralıklarla düzenlenecek mantık ve felsefe içerikli konferanslara davet edilmeli, öğrencinin alana olan ilgisi canlı tutulmalıdır.

Kaynaklar/References

- Âmiri, Ebu'l-Hasan (1988). Kitabu'l-İlam bi Menakıbi'l-İslam, Neşr. Dr. Ahmed Abdulhamid Gurab. Riyad: Daru'l-İsale.
- Anwar G. Chejne (1984). "Ibn Hazm of Cordova on Logic". Journal of the American Oriental Society, Vol. 104, No. 1: 52-72.
- ASL Committee on Logic and Education (1995). "Guidelines for Logic Education", The Bulletin of Symbolic Logic, Vol. 1, No. 1: 4-7
- Atay, Hüseyin (1981). "Medreselerin Gerilemesi", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (A.Ü.İ.F.D), C.24:25-26.
- Boole, George (1952). Studies in logic and Probability. New York: Dover Publications.
- Buhari, İsmail (1992). Sahih-i Buhari, Kitabu'l-Megazi, Bab:30. İstanbul: Çağrı Yay.

- Çetin, Ali (2011). "Mantık ve Ankara Üniversitesi ilahiyat Fakültesinde Felsefe-Mantık Öğretimi Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme" *Toplum Bilimleri Dergisi*, C.5, S.9: 73–86.
- Çetin, Rabiye (2011) "İlahi İlim-İlahi İrade İlişkisi –Gazalî Örneği-". *İslam Araştırmaları Dergisi/ Journal Islamic Research*, Yıl: 4, S.1: 254–278.
- Farabi, Ebu Nasr (1996). *İhsau'l-Ulûm*, Ali Ebu Mülhim. Beyrut: Dar ve Mektebetu'l-Hilal.
- Gazali, Ebu Hamid (1993). *el-Kıstasul-Mustakim*, Thk. Mahmud Beycu. Dımaşk: el-Matbaatu'l-İlmiyye.
- Gazali, Ebu Hamid (Trs). *Mihakku'n-Nazar*, Thk. Ahmed Ferid el-Mezidi. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Geach, P.T. (1979). "On Teaching Logic". *Philosophy*. Vol. 54, No. 207:5–17.
- Harezmi Muhammed b. Ahmed b. Yusuf (1989). *Mefatihul-Ulûm*, Thk. İbrahim el-Ebyari. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- İbn Haldun (Trs). *el-İber ve Divanu'l-Mübtedei ve'l- Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, Tarih-u İbn Haldun. Neşr. Ebu Süheyb el-Keremi. Riyad: Beytü'l-Efkari'd-Devliyye.
- Hasırcı, Nazım (2016). "Mantık Eleştirileri" *Mantık El Kitabı* içinde, Edt. İsmail Köz-Ali Çetin. Ankara: Grafiker Yayınları, ss.307-332.
- İbn Hazm (Trs). Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm. *et-Takrib Lihaddi'l-Mantık*. Thk. Mezidi, Ahmed Ferid. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Cajori Florian(1894). *A History of Mathematics*, Macmillan and Co. And London.
- Heinzmann Gerhard, Trognon Alain ve Tremblay Frederick (2014). "Correspondence Between Evert Beth Willem and Jean Piaget", *Interdisciplinary Works in Logic, Epistemology, Psychology and Linguistics*. Edit. Manuel Rebuschi vd. İsviçre: Springer.
- Kant, Immanuel (1992). *Lectures on Logic*. Trc. J. M. Young. New York: Cambridge University Press.
- Köz, İsmail (1999). "İslam Mantık Külliyyatının Teşekkülü". *Felsefe Dünyası*. S. 30/2:21-112.
- Lenzen, Wolfgang (2004). "Leibniz's Logic", *The Rise of Modern Logic: from Leibniz to Frege*, Edt. Dov M. Gabbay, John Woods, Netherlands: Elsevier B.V.
- McCarthy, Sherri N. (1988). "Need for Logic Instruction in Schools". *The Korean Journal of Thinking & Problem Solving*. 8: 2, 77–104.
- McGinnis, John (2007). "Logic and Science: The Role of Genus and Difference in Avicenna's Logic Logic Science and Natural Philosophy". *Documenti E Studi Sulla Tradizione Filosofica Medievale*. Vol. 18: 165–186.
- McGinnis, John (2010). *Avicenna*. New York: Oxford University Press.
- Neşşar, Ali Sami (1984). *Menahicü'l-Bahs inde Müfekkri'l-İslam*. Beyrut: Daru'n-Nahdati el-Arabiyye.
- Öner, Necati (1995). *Felsefe Yolunda Düşünceler*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Pehlivan, Necmettin (2016). "Âdâbu'l-Bahs ve'l-Münazara", *Mantık El Kitabı* içinde, Edt. İsmail Köz-Ali Çetin. Ankara: Grafiker Yayınları. ss.262–303.
- Rescher, Nicholas (1968). *Studies in Arabic Philosophy*. England: University of Pittsburgh Press.

- Sellars, John (2009). “The Art of living-The Stoic on the Nature and Function of Philosophy”, Londra ve New York: Bloombury Academic.
- İbn Sina, Ebu Ali (1952). eş-Şifa: el-Medhal, Thk. el-Eb Kanavati, Mahmud Hudayri, Fuad el-Ehvani. Kahire: el-Matbaatu'l-Amiriyye.
- Şafii, Muhammed b. İdris (Trs). er-Risale, Thk. A. Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Yazıbaşı, Muhammed Ali (2018). Yükseköğretimde Din Eğitimi. Edt. Hasan Dam. İstanbul: Lisans Yayınevi.
- Yılmaz, Mustafa Selim (2014). “İslami Düşünce Tarihinde Bir Anlama Biçimi Olarak Selefilik Üzerine Bir Deneme”. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi 3/3: 532–553.